

İbn Mâlik'in Zemahşerî'ye Yönelik Eleştirilerine Ebû Hayyân'ın Yaklaşımı

Abdulkadir Kışmır

Dr. Öğr. Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belâgatı Ana Bilim Dalı, Rize, Türkiye

abdulkadir.kismir@erdogan.edu.tr | <http://orcid.org/0000-0001-5297-0138> | <https://ror.org/0468j1635>

Öz

Bu makale, nahiv tarihinde önemli bir yere sahip İbn Mâlik'in (ö. 672/1274) kendisinden yaklaşık bir asır önce yaşamış, nahiv ve tefsir ilminde araştırma yapanların kendisine çokça atıfta bulunduğu Zemahşerî'ye (ö. 538/1144) yönelttiği nahvî eleştirilerini ve nahvin yanı sıra fıkıh, tefsir, kıraat, hadis gibi birçok farklı alanda eserleriyle ön plana çıkan Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin (ö. 745/1344) bu eleştirilere yaklaşımını irdelemeyi amaçlar. Ebû Hayyân, *el-Baḥru'l-muḥîṭ* adlı tefsirinde, Zemahşerî'yi, nahvin genel kural ve kaidelerinin dışına çıkarak âyetleri çarpıttığı ve zorlama yorumlara bıraktığını ifade etmekle birlikte, *et-Tezyîl ve't-tekmîl fi şerḥi Kitâbi't-Teshîl* eserinde aynı itikâdî yönelimi paylaştığı İbn Mâlik'in, Zemahşerî'ye yönelik bazı nahvî eleştirileri karşısında Zemahşerî'ye hak verdiği görülür. Bir yönüyle Ebû Hayyân'ın olgun ilmî şahsiyetine işaret eden bu durum başka bir açıdan esas aldığı ilmî metodolojinin sağlamlığını gösterir. İbn Mâlik'in *Şerḥu't-Teshîl* ve onun şerhi olarak kaleme alınan Ebû Hayyân'ın *et-Tezyîl ve't-tekmîl fi şerḥi Kitâbi't-Teshîl* eserleriyle sınırladığımız bu çalışma kanaatimizce nahiv tarihindeki derinliğe ve zenginliğe işaret etmektedir. Ayrıca itikâdî sınırları aşan tartışmaları gün yüzüne çıkartması bu çalışmayı önemli kılan hususlardandır.

Anahtar Kelimeler

Arap Dili, Nahiv, Zemahşerî, İbn Mâlik, Ebû Hayyân, Eleştiri.

Atıf Bilgisi

Kışmır, Abdulkadir. "İbn Mâlik'in Zemahşerî'ye Yönelik Eleştirilerine Ebû Hayyân'ın Yaklaşımı". *Uludağ İlahiyat Dergisi* 33/1 (Haziran 2024), 85-109. <https://doi.org/10.51447/uluid.1434078>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü Article Type	Araştırma Makalesi Research Article
Geliş Tarihi Date of Submission	8 Şubat 2024 19 February 2024
Kabul Tarihi Date of Acceptance	2 Mayıs 2024 2 May 2024
Yayın Tarihi Date of Publication	25 Haziran 2024 25 June 2024
Yayın Sezonu Pub Date Season	Haziran June
DOI	https://doi.org/10.51447/uluid.1434078
Değerlendirme Peer-Review	Ön inceleme: Bir İç Hakem (Editörler Kurulu Üyesi - Yayın Kurulu Üyesi) İçerik inceleme: İki Dış Hakem - Çift Taraflı Körleme Single anonymized Atternal (Editor board member) Double anonymized - Two External
Etik Beyan Ethical Statement	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited
Benzerlik Taraması Plagiarism Checks	Yapıldı - iThenticate Yes - iThenticate
Çıkar Çatışması Conflicts of Interest	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir. The author(s) has no conflict of interest to declare.
Finansman Grant Support	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır. The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Telif Hakkı & Lisans Copyright & License	Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0
Etik Bildirim Complaints	ilahiyatdergisi@uludag.edu.tr - https://dergipark.org.tr/tr/pub/uluid

Abū Ḥayyān's Approach to Ibn Mālik's Criticisms of al-Zamakhsharī

Abdulkadir Kişmir

Assist. Prof. Dr, Recep Tayyip Erdoğan University, Faculty of Theology, Department of Arabic Language and Literature, Rize, Türkiye

abdulkadir.kismir@erdogan.edu.tr | <http://orcid.org/0000-0001-5297-0138> | <https://ror.org/0468j1635>

Abstract

This article aims to examine the grammatical criticisms directed by Ibn Mālik (d. 672/1274), who holds an important place in the history of naḥw (Arabic grammar), towards al-Zamakhsharī (d. 538/1144), a scholar who lived approximately a century before him and was frequently referred to by researchers in the fields of naḥw and tafsīr (Qur'ānic exegesis). It also intends to analyze the approach of Abū Ḥayyān al-Andalusī (d. 745/1344), a prominent figure known for his works in various fields including naḥw, fiqh (Islamic jurisprudence), tafsīr, qirā'āt (Recitation of the Qur'ān) and ḥadīth, to these criticisms. In his tafsīr titled *al-Baḥr al-Muḥīṭ*, Abū Ḥayyān accuses al-Zamakhsharī of deviating from the general rules and principles of naḥw by distorting verses and resorting to forced interpretations. However, in his work *al-Tadhyīl wa-al-Takmil fī Sharḥ Kitāb al-Tashīl*, Abū Ḥayyān, sharing the same doctrinal orientation as Ibn Mālik, is seen to agree with Zamakhsharī in response to certain syntactic criticisms directed at Zamakhsharī by Ibn Mālik. This situation, which in one respect points to Abū Ḥayyān's mature scientific personality, in another aspect shows the soundness of the scientific methodology on which he is based. By focusing on Ibn Mālik's *Sharḥ al-Tashīl* and Abū Ḥayyān's *al-Tadhyīl wa-al-Takmil fī Sharḥ Kitāb al-Tashīl* as the main sources, this study, in our opinion, points to the depth and richness of naḥw history. Additionally, its ability to bring to light discussions that transcend doctrinal boundaries is one of the significant aspects that make this study noteworthy.

Keywords:

Arabic Language, Naḥw, al-Zamakhsharī, Ibn Mālik, Abū Ḥayyān, Criticism.

Citation

Kişmir, Abdulkadir. "İbn Mālik'in Zemaḥşerî'ye Yönelik Eleştirilerine Ebū Hayyān'ın Yaklaşımı". *Uludağ İlahiyat Dergisi* 33/1 (Haziran 2024), 85-109. <https://doi.org/10.51447/uluid.1434078>

Giriş

Zemaşerî (ö. 538/1144) İslâmî ilimlerde ortaya koyduğu çalışmalarla birçok âlim tarafından kaynak gösterilen önemli şahsiyetlerden birisidir.¹ Her ne kadar daha çok tefsir ilminde *el-Keşşâf* adlı eseriyle meşhur olsa da Arap gramerine yönelik kaleme aldığı *el-Mufaşşal fî şan'ati'l-irâb* adlı kitabı pek çok nahiv âliminin dikkatini çekmiştir. Özellikle bazı gramer konularında farklı görüşlerinden dolayı kendisinden sonra gelen nahivciler tarafından yapılan çalışmalarda adından çokça bahsettirmiştir. Zemaşerî'nin nahve dair görüşlerine eserinde yer veren ve onu bazı konularda eleştirenlerin belki de en meşhuru İbn Mâlik'tir (ö. 672/1274).² Bazıları tarafından Arap dilinin inceliklerine vakıf olma bakımından şöhretinin Sibeveyhi'yi (ö. 180/796) aştığı iddia edilen³ İbn Mâlik *Şerhu't-Teshîl* isimli çalışmasında Zemaşerî'yi bazı nahvî görüşlerinden dolayı eleştirmiştir. Ebû Hayyân⁴ (ö. 745/1344) ise İbn Mâlik'in bu eserini *et-Tezyîl ve't-tekmîl fî şerhi Kitâbi't-Teshîl* adıyla şerh etmiştir. Dolayısıyla Ebû Hayyân, İbn Mâlik'in Zemaşerî'ye yönelik eleştirilerini *Şerhu't-Teshîl*'e yazmış olduğu şerhinde değerlendirme imkânı bulmuştur. Bu çalışmanın amacı İbn Mâlik'in Zemaşerî'nin nahvî görüşlerini hangi yönlerden eleştirdiğini ve Ebû Hayyân'ın bunları nasıl değerlendirdiğini ortaya koymaktır. Ebû Hayyân'ın değerlendirmeleri ayrıca önem arz etmektedir. Çünkü Ebû Hayyân *el-Baḥru'l-muḥîṭ* adlı tefsir çalışmasında Zemaşerî'yi çok sert bir dille eleştirmiştir. Ona göre Zemaşerî ele aldığı meseleyi gereksiz uzatarak⁵ Kur'an'da geçen birçok lafzı farklı yorumlamış ve ilâhî kelâmdan kastedilen manadan uzaklaşmıştır.⁶ Bununla birlikte Ebû Hayyân, Zemaşerî'nin kârilere dil uzattığını⁷ ve mezhep (Mutezile) taassubu güdererek karşı tarafa ağır hakaretlerde bulunduğunu çokça tekrarlamıştır.⁸ Ebû Hayyân'a göre Zemaşerî *el-Keşşâf* adlı eserinde itikâdî duruşunun etkisiyle âyetlere nesnel yaklaşmıştır. İşte bu makalede ulaşılmak istenen İbn Mâlik'in Zemaşerî'yi hangi yönlerden eleştirdiğini ve bu eleştirilere Ebû Hayyân'ın objektif yaklaşım yaklaşmadığını tespit etmeye çalışmaktır.

¹ Bilgi için bk. Mustafa Öztürk - M. Suat Mertoğlu, "Zemaşerî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/235-238.

² Bilgi için bk. Abdülbaki Turan, "İbn Mâlik et-Tâî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/169-171; İbn Mâlik eserinde Zemaşerî'yi birçok noktada eleştirmekle beraber ondan istifade de etmiştir. bk. Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh et-Tâî el-Endelüsî İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, thk. Abdurrahmân es-Seyyid - Muhammed Bedevî (Kahire: Dâru Hecer, 1990), 1/163, 2/378, 3/180, 3/340.

³ Turan, "İbn Mâlik et-Tâî", 20/169.

⁴ Bilgi için bk. Mahmut Kafes, "Ebû Hayyân el-Endelüsî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/152-153.

⁵ Muhammed b. Yûsuf b. Alî el-Endelüsî Ebû Hayyân, *el-Baḥru'l-muḥîṭ*, thk. Sıdkî Muhammed Cemîl (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1999), 1/60, 3/396.

⁶ Ebû Hayyân, *el-Baḥru'l-muḥîṭ*, 1/139, 1/346, 3/691, 4/212, 4/332, 4/337, 5/110, 6/289.

⁷ Ebû Hayyân, *el-Baḥru'l-muḥîṭ*, 2/502, 2/753, 6/144, 6/284.

⁸ Ebû Hayyân, *el-Baḥru'l-muḥîṭ*, 2/609, 3/82, 3/657, 4/245, 4/376, 5/168, 6/137, 9/287, 10/422, 10/489.

1. Zemahşerî'nin Sîbeveyhi'yi Yanlış Anladığına Yönelik İbn Mâlik Eleştirisine Ebû Hayyân'ın Yaklaşımı

İbn Mâlik bahsi geçen eserinde Sîbeveyhi'nin ifadelerini yanlış anladığını iddia ederek Zemahşerî'ye eleştirilerde bulunmuştur. Bu duruma muzâri fiilin √ ile olumsuz yapıldığında anlamın hangi zamana hasredileceği hususunda Zemahşerî'ye yönelik eleştirisi örnek olarak verilebilir.

İbn Mâlik, muzâri fiilin √ ile menfî olması durumunda sadece gelecek zamanın olumsuzu olarak kullanılmadığını, olumsuz hâl olarak da kullanılabileceğini iddia etmiştir. İçlerinde Zemahşerî'nin⁹ de yer aldığı birçok nahiv âliminin bu sigayı sadece gelecek zamana hasretmeleri sebebiyle yanılığa düştüklerini kaydetmiştir. O, bu konuda √'nın nefy-i hâl olarak kullanıldığına dair çok sayıda şâhidin bulunduğunu zikretmiştir. Örneğin İbn Mâlik'e göre "قاموا لا يكونون زيدا" cümlesinde "لا يكونون" ifadesi¹⁰ nefy-i istikbâl anlamında kullanılmamıştır. Ayrıca Arapların "قاموا لا يكونون زيدا" biçiminde bir yapıyı tercih etmeleri ona göre √'nın sadece gelecek zamana hasredilmediğini göstermektedir.¹¹ Öte yandan o bu konuda birçok âyetin¹² yanı sıra "ما شأنك لا توافق؟" ve "أراك لا تبالي" "ما لك لا تقبل" "أتحبه أم لا تحبه؟" "أتظن ذلك كائنًا أم لا تظنه؟" gibi cümleleri örnek vererek √'nın nefy-i hâl anlamında kullanıldığını ispatlamaya çalışmıştır.¹³

İbn Mâlik kendi görüşünü destekleyecek delilleri sunduktan sonra başta Zemahşerî olmak üzere birçok nahivcinin Sîbeveyhi'nin konu hakkındaki açıklamalarını¹⁴ yanlış anladıklarını, bu sebeple böyle bir hükme vardıklarını ileri sürmüştür.¹⁵ Hâlbuki ona göre Sîbeveyhi'nin ifadelerinden √ ile menfî muzâri fiilin gelecek zamana hamledilmesinin zorunlu olduğu anlamı çıkmamaktadır. Zira o, Sîbeveyhi'nin √'nın hâl, √'nın ise istikbâl anlamı taşıdığına yönelik sözlerini √'nın √'dan daha fazla nefî hâl olarak kullanılmasına bağlamıştır. Sîbeveyhi'nin açıklamalarından bunun dışında bir çıkarımda bulunmayı doğru görmemiştir.¹⁶ İbn Mâlik, sunmuş olduğu delillere rağmen Zemahşerî ve birçok nahivcinin konuyu doğru analiz ettikleri, dolayısıyla Sîbeveyhi'nin de bu yapıya nefy-i istikbâl anlamı verdiği kabul edilmesi durumunda bile kendi görüşünün doğru olduğunu, Sîbeveyhi ve ona tâbi

⁹ Mahmûd b. Ömer Zemahşerî, *el-Mufaşşal fi şan'ati'l-i'râb*, thk. Alî Ebû Milhim (Beirut: Mektebetü'l-Hilâl, 1993), 406; Ebû'l-Bekâ Muvaffakuddîn Ya'îş b. Alî İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, thk. İmîl Bedî Ya'kûb (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001), 5/33.

¹⁰ Söz konusu ifade için bk. Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Hişâm, *Şerhu Şuzûri'z-zeheb fi ma'rifeti kelâmî'l-'Arab*, thk. Abdulganî ed-Dakr (Dimaşk: eş-Şeriketü'l-Müttahidetü li't-Tevzî, 1984), 388; Muhammed b. el-Hasen İbn Sâîğ, *el-Lemha fi şerhi'l-mulha*, thk. İbrâhîm b. Sâlim es-Sâidî (Medîne: Câmâtü'l-İslâmiyye, 2004), 1/471; Muhammed b. Yûsuf b. Ahmed Nâziru'l-Ceyş, *Temhîdu'l-kavâ'id bi şerhi Teshîli'l-fevâ'id*, thk. Alî Muhammed Fâhir (Kahire: Dâru's-Selâm, 2007), 1/189.

¹¹ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 1/18 vd.

¹² el-Mâide 8/84; et-Tevbe 9/92; en-Nahl 16/78; en-Neml 27/20; Yâsîn 36/22; el-Hadîd 57/8; Nûh 71/13.

¹³ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 1/18; İbn Mâlik görüşünü el-Ahfeş'e (ö. 215/830 [?]) nispet etmiştir.

¹⁴ Ebû Bîşr Amr b. Osman b. Kanber Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1988), 3/117.

¹⁵ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 1/20.

¹⁶ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 1/20.

olanların yanlış bir hükme vardıklarını belirtmiştir.¹⁷

Ebû Hayyân, İbn Mâlik'in konu hakkında ileri sürdüğü delillerin kendisini haklı çıkaracak güçte olmadığını vurgulamış, örnek olarak zikrettiği şevâhidde bulunan muzâri fiilin ise menfî olmadan önce aynı anda hem hâl hem de istikbâl anlamı taşımadığını ifade etmiştir. Ayrıca ileri sürdüğü delillerde 'ın kullanımının karineyle beraber istikbalden şimdiki zamana hasredildiği ona göre açıktır. Diğer taraftan o, İbn Mâlik'in ileri sürdüğü istisna örneğinde "لا يكون" ifadesinin "إلا زيداً" anlamında kullanıldığını yani farklı bir yapı olarak değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir.¹⁸

Ebû Hayyân'ın İbn Mâlik'e yönelik ifadelerinden Zemaşerî başta olmak üzere birçok nahiv âliminin konu ile ilgili Sîbeveyhi'nin açıklamalarını doğru okudukları ve ulaştıkları hükmün isabetli olduğu anlaşılmaktadır. İbn Mâlik'in Zemaşerî eleştirisinde Sîbeveyhi'ye yönelik sarf ettiği ifadeler sebebiyle Ebû Hayyân'ın konuya dair söylemleri de burada dikkat edilmesi gereken bir husustur. Zira Ebû Hayyân'ın bu konudaki değerlendirmelerine bakıldığında Sîbeveyhi'yi diğer birçok nahiv âliminden ayırdığı görülmektedir. Çünkü o, Sîbeveyhi'nin Araplardan birinci ağızdan dilsel malzemeye ulaştığını zikretmekle kalmayıp dil ile ilgili konularda bizatihi onu kaynak kabul etmektedir. Ona göre Sîbeveyhi nahiv ilminde otoritedir ve onun Arapça ile ilgili sözleri için herhangi bir şâhit aramaya gerek yoktur. Bu sebeple Sîbeveyhi'nin yanlış bir hükme vardığına dair sözleri üzerine Ebû Hayyân İbn Mâlik'i küçümser ifadelerle eleştirmiştir.¹⁹

Zemaşerî'nin Sîbeveyhi'yi yanlış anladığına dair verilebilecek bir diğer örnek ise اِنما ile hasr olan yerlerdeki zamirin durumudur. İbn Mâlik'e göre اِنما ile hasr olan durumlarda zamirin munfasıl gelmesi gerekmektedir. Hatta bu durumu on iki yerde zamirin ayrı yazılması gereken yerlerin ilki olarak değerlendirmiştir. Bu konuda birden çok beyti şâhit olarak sunmuştur. Örneğin ona göre

كَأَنَّا يَوْمَ قُرَيْبٍ إِذْ نَقُتِلُ إِيَّانَا²⁰

[الخرج]²¹

şeklinde inşa edilen beyitte اِنما olarak görülen munfasıl zamir اِنما hasrından dolayı ayrı yazılmış ve muttarid kullanılmıştır. İbn Mâlik bu ve benzeri kullanımları zarûret olarak kabul eden Zemaşerî'yi eleştirmiştir. O, Zemaşerî'nin söz konusu beyitte yer alan zamirin aslında muttasıl durumunda bulunması gerekirken munfasıl yerinde kullanıldığına ilişkin sözlerini²² paylaşarak bu konuda onun Sîbeveyhi'yi yanlış anladığını belirtmiştir. Buna

¹⁷ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 1/18 vd.

¹⁸ Muhammed b. Yûsuf b. Alî el-Endelîsî Ebû Hayyân, *et-Tezyîl ve't-tekmîl fi Şerhi Kitâbi't-Teshîl*, thk. Hasen Hindâvî (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1997), 1/86 vd. Ebû Hayyân İbn Mâlik'in delil olarak ileri sürdüğü âyetlerle ilgili bir yorumda bulunmamıştır.

¹⁹ Ebû Hayyân, *et-Tezyîl*, 1/86 vd.

²⁰ Sanki Kurra (yer ismi) gününde (kardeşlerimizi katletmemizden dolayı) kendimizi öldürüyorduk.

²¹ Hursân b. Muharris Zülîsba el-Advânî, *Dîvânu Zî'l-işba' el-Advânî*, thk. Abdulvehhâb Muhammed Alî - Muhammed Nâif ed-Düleymî (Musul: Matbaatu'l-Cumhûr, 1973), 78.

²² Zemaşerî, *el-Mufaşşal*, 167; İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 2/315 vd.

ilaveten İbn Mâlik Zemaşerî'nin ileri sürdüğü görüşün doğru olmadığını, zira şiirde نقتلنا şeklinde kullanımın mümkün olduğunu zikretmiştir. O Sîbeveyhi'nin “ ما يجوز في الشعر من إنا ولا يجوز ”²³ şeklinde zikrettiği başlık altında ele aldığı beyitleri Zemaşerî'nin aynı konu içerisinde değerlendirmesi sebebiyle yanlış bir fikre vardığını söylemiştir. Zira İbn Mâlik Sîbeveyhi'nin eserinde yer verdiği

أنتك غير تحمّل الأراكا إليك حتى بلغت إياك²⁴
[الرجز]²⁵

beytinde yer alan durum ile yukarıda ele alınan beyitteki durumu farklı konular olarak düşünmüştür. İbn Mâlik إياك'deki zamirin vezinden dolayı şiir zarûreti sebebiyle ayrı yazıldığını, doğrusunun بلغتك ifadesi olması gerektiğini aktarmıştır. Ayrıca o yukarıda ele alınan ilk beyitteki إيانا kelimesini أنفستا konumunda yorumlamıştır. Dolayısıyla İbn Mâlik'e göre Sîbeveyhi'nin aynı başlık altında ikinci beyti zikretmesinin sebebi ikisi arasında ortak olan إيا kelimesidir.²⁶ Ona göre ikinci beyitte herhangi bir zarûret durumu yoktur. Ayrıca İbn Mâlik إنا ile إيا arasındaki benzerlik nedeniyle hasr durumunda munfasıl zamirin kullanılmasının gerekli olduğunu savunmuştur.²⁷

Ebû Hayyân إنا ile hasır yapılan zamirin munfasıl gelip gelmediğine dair tartışmanın aslında Sîbeveyhi ve Zeccâc (ö. 311/923) arasında ihtilaflı bir mesele olduğunu fakat İbn Mâlik'in buna metin ve şerhinde değinmediğini zikretmiştir. Her ne kadar İbn Mâlik'in Sîbeveyhi'nin görüşüne yaptığı yorumda إيانا kelimesinin أنفستا yerinde kullanılmasını doğru bulmuş olsa da إنا ile hasrın zamirin munfasıl gelmesini gerektirdiği şeklindeki açıklamalarını ikna edici bulmamıştır. Ebû Hayyân'a göre şiirde yer alan kullanım muttarid değildir ve Sîbeveyhi'nin yukarıdaki başlık altında ele aldığı bütün şiirlerde zamirin munfasıl gelmesi zarûret sebebiyledir. Öte taraftan Ebû Hayyân İbn Mâlik'in görüşünün Kur'an'daki kullanımını yansıtmadığına da değinmiştir. O İbn Mâlik'in delil olarak ileri sürdüğü

أنا الفارسُ الخامي الذمار وإنما يُدافع عن أحسابه أنا أو مثلي²⁸
[الطويل]²⁹

beyitteki kullanımın muttarid kabul edilmemesi gerektiğine vurgu yapmıştır. Muttarid

²³ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 2/362.

²⁴ Misvak taşıyan bir deve sadece sana kavuşmak için yolculuğunu tamamlayıp geldi.

²⁵ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 2/362; Muhammed Ahmed Şihâb, “Humeyd el-Erkad: Hayâtuhû vemâ tebkâ min şî'rihi”, *Merkezu Cumatî'l-Mâcid li's-Sekâfe ve't-Türâs* 18/71 (2010), 126.

²⁶ إيا kelimesine bitişen zamirin durumu ile ilgili tartışmalar için bk. Ebü'l-Berekât Kemâlüddîn b. Muhammed Enbârî, *el-İnşâf fi mesâ'ilil-hilâf beyne'n-naşviyyine'l-Başriyyin ve'l-Kûfiyyin*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2012), 2/570 vd.

²⁷ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 1/148 vd.

²⁸ Bu toprağın hamisi benim, sadece ben ve benimle aynı seviyede olan biri bu saygınlığı savunabilir.

²⁹ Ferezdak'a (ö. 114/732) nispet edilen beyte ulaşamadık. bk. Ebû Firâs Hemmâm b. Gâlib b. Sa'sa'a et-Temîmî Ferezdak, *Dîvânu Ferezdağ*, thk. Abdullâh es-Sâvî (Mısır: Matba'atu's-Sâvî, 1936).

kabul edilmesi halinde Kur'an'ı Kerim'de geçen “إِنَّمَا أَشْكُوا بِنِيِّ وَحُزْنِي إِلَى اللَّهِ”³⁰, “إِنَّمَا أَعْظَمُكُمْ بِوَاجِدَةٍ”³¹, “إِنَّمَا بَعْضُكُمْ”³² ve “أَمْرٌ أَنْ أُعْبِدَ رَبَّ هَذِهِ الْبَلَدَةِ”³³ âyetlerinin “إِنَّمَا يَشْكُوا بِنِيِّ وَحُزْنِي إِلَى اللَّهِ أَنَا”³⁴, “إِنَّمَا يَشْكُوا بِنِيِّ وَحُزْنِي إِلَى اللَّهِ أَنَا”³⁵, “إِنَّمَا أَعْظَمُكُمْ بِوَاجِدَةٍ أَنَا”³⁶, “إِنَّمَا بَعْضُكُمْ”³⁷ şeklinde olması gerektiğini vurgulamıştır.³⁴

Ebû Hayyân'ın İbn Mâlik'e yönelik eleştirileri kanaatimize göre Zemaşerî'nin Sîbeveyhi'yi doğru anladığı şeklinde okunmalıdır. Çünkü İbn Mâlik, Zemaşerî'nin Sîbeveyhi'yi yanlış anladığı tezi üzerinden konuyu tartışmıştır. Dolayısıyla Ebû Hayyân'a göre Zemaşerî Sîbeveyhi'yi doğru anlamış fakat İbn Mâlik bu konuda yanlış bir sonuca vararak Zemaşerî'yi eleştirmiştir. Ayrıca Ebû Hayyân'a göre İbn Mâlik'in yanılığında içerisindedir. Çünkü âyetlere bakıldığında İbn Mâlik'in cevaz verdiği kullanımın muttarit olmadığı ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan Ebû Hayyân'ın Sîbeveyhi'ye olan güveni bu örnekte de kendini göstermektedir. Yukarıda da ifade edildiği gibi Sîbeveyhi Ebû Hayyân'a göre nahiv ilminde uyulması gereken saygın bir nahiv âlimidir.

2. Zemaşerî'nin Yanlış Kıyas Yaptığına Dair İbn Mâlik Eleştirisine Ebû Hayyân'ın Yaklaşımı

İbn Mâlik en basit ifadesiyle bilinenden hareketle bilinmeyene ulaşmayı ifade eden kıyas³⁵ işleminde hata yaptığı gerekçesiyle Zemaşerî'yi bazı konularda eleştirmiştir. Bu konuda الان kelimesinin mebnî oluşu ile ilgili tartışmalarda Zemaşerî'nin görüşü örnek verilebilir.

İbn Mâlik, işâret anlamı içermesi nedeniyle الان kelimesinin mebnî olduğunu iddia etmiştir. Ona göre “أفعل في هذا الوقت” ibaresindeki الان kelimesi cümleye “أفعل في هذا الوقت” anlamı taşımaktadır.³⁶ Konunun izahına yönelik verilen örneğe bakıldığında الان sözcüğü ile işâret ismi arasındaki anlamsal benzerliğin İbn Mâlik tarafından illet kabul edildiği ve aralarında kıyas işleminin uygulandığı görülmektedir. Ayrıca İbn Mâlik الان kelimesinin -anlam bakımından kendisine benzeyen مدة، زمان، وقت، حين gibi isimlerin aksine- tesniye, cemi ve ismi tasğihrinin yapılamaması sebebiyle harflere benzerliğine dikkat çekerek ikinci bir illete de işâret etmiştir. Öte yandan İbn Mâlik, Zemaşerî'nin bu konuda farklı kıyas işlemi uyguladığını belirtmiştir.³⁷ Zira Zemaşerî الان sözcüğünün diğer isimlerden farklı olarak harf-i târif ile vazedilmesi sebebiyle mebnî olduğunu benimsemiştir.³⁸ O söz konusu kelime ile harfler arasındaki bu müşâbehete illet kabul etmiştir. Fakat İbn Mâlik bu görüşün yanlış olduğunu

³⁰ Yûsuf 12/86.

³¹ es-Sebe 34/46.

³² en-Neml 27/91.

³³ Âl-i İmrân 3/185.

³⁴ Ebû Hayyân, *et-Tezyil*, 2/215 vd.

³⁵ Kıyasın tanımı için bk. Ebü'l-Berekât Kemâlüddîn b. Muhammed Enbârî, *Lüme'ul-edille*, thk. Saîd el-Fegânî (Suriye: Matbaatü'l-Câmiati's-Sûriyye, 1958), 93.

³⁶ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 2/219.

³⁷ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 2/219.

³⁸ Zemaşerî, *el-Mufaşşal*, 215.

düşünmektedir. Çünkü ona göre الجماء الغفير اللات gibi ifadeler harf-i târifli kullanılmalarına rağmen mebnî kabul edilmemişlerdir. Hâlbuki İbn Mâlik, Zemahşerî'nin kıyas işleminin doğru olması durumunda bunlarında mebnî kabul edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca ona göre bir ismin diğer isimlerden farklı oluşu onun harflere benzerliğini ve mebnî olmasını zorunlu kılmamaktadır. Aksi takdirde ona göre vezin veya başka bir durum sebebiyle bütün farklı isimlerin de mebnî olması gerekmektedir.³⁹

Ebû Hayyân İbn Mâlik'in konu hakkındaki görüşlerini ele alırken اللان kelimesinin işaret ismi anlamı taşıması sebebiyle mebnî oluşunu Zeccâc'a⁴⁰ nispet etmiştir. Bununla birlikte Zemahşerî'ye nispet edilen ifadelerin ise aslında Müberrid (ö. 286/900) ve İbnü's-Serrâc'a⁴¹ (ö. 316/929) ait olduğuna vurgu yapmıştır. İbn Mâlik'in Zemahşerî'ye yönelik eleştirilerini ise tutarlı görmemiştir. Çünkü Ebû Hayyân'a göre İbn Mâlik'in eleştirdiği duruma kendisi düşmüştür. Zira İbn Mâlik اللان kelimesinin tesniye, cemi ve tasğîrinin yapılamaması sebebiyle harflere benzerliğinin onu diğer isimlerden ayırdığını ve bu nedenle mebnî olduğuna dair söylemlerini Zemahşerî'nin dile getirdiği illet ile aynı olduğunu söylemiştir.⁴²

Ebû Hayyân İbn Mâlik'i konuya dair yanlış bir hüküm vermekle eleştirmemiştir. O sadece Zemahşerî'nin kıyasına yönelik eleştirilerini doğru bulmamıştır. Zira ona göre İbn Mâlik'in de اللان sözcüğünün mebnî oluşuna dair zikrettiği ikinci kıyastaki illet Zemahşerî'nin zikrettiğinden farklı değildir. Çünkü her ikisi de söz konusu kelimenin kendisine benzer lafızlardan farklı oluşu sebebiyle harfe benzerliğini esas almakta ve mebnîlik hükmünün bu sebeple verildiğine işaret etmektedir.⁴³

Bu konuda İbn Mâlik'in Zemahşerî'ye yaptığı eleştiriye مثل kelimesi üzerindeki ihtilaf örnek verilebilir. Zira İbn Mâlik, eserinde Zemahşerî'nin مثل kelimesinin mebnî olarak kullanıldığına dair görüşünü eleştirmiştir. O, söz konusu kelimeyi Zemahşerî'nin غير kelimesine⁴⁴ benzeterek kıyasa gittiğini zikretmiştir.⁴⁵ Zemahşerî'ye göre مثل sözcüğü tıpkı mebnî bir

³⁹ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 2/218 vd; Ebû'l-Kâsım Abdurrahmân b. İshâk Zeccâcî, *Lâmât*, thk. Mâzin el-Mübârek (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1985), 54; Bahâuddin Abdullâh İbn Akil, *Şerhu İbn 'Akîl 'alâ Elfîyye İbn Mâlik*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 2012), 1/170; Zeynüddîn Hâlid b. Abdillâh Ezherî, *Şerhu't-Taşrih 'ala't-Tavdîh* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000), 1/183.

⁴⁰ Zeccâc'a göre söz konusu kelimeye yer alan harf-i târif işaret manası içermektedir. bk. Ebû İshâk İbrâhim b. es-Serî Zeccâc, *Me'âni'l-Ḳur'ân ve İrâbuhu*, thk. Abdulcelîl Abduh Şelebî (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1988), 1/153.

⁴¹ İbnü's-Serrâc ise bu konuda Müberrid'i işaret etmiştir. bk. Ebû Bekr b. Muhammed b. es-Serî İbnü's-Serrâc, *el-Uşûl fi'n-naḥv*, thk. Abdülhüseyn el-Fetlî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985), 2/137.

⁴² Ebû Hayyân, *et-Tezyîl*, 8/7.

⁴³ Ebû Hayyân'ın İbn Mâlik'in Zemahşerî'ye yönelik eleştirilerine katılmaması bu konuda Zemahşerî gibi düşündüğü anlamına gelmemelidir. Zira Ebû Hayyân başka eserinde اللان kelimesinin mebnî oluşunu işaret anlamı içermesine bağlamıştır. bk. Muhammed b. Yûsuf b. Alî el-Endelüsî Ebû Hayyân, *İrtisâfu'd-ḍarab min lisâni'l-'Arab*, thk. Recep Osmân Muhammed (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1998), 3/1424.

⁴⁴ غير kelimesinin mebnî oluşu için bk. Ebû Sâîd el-Hasen b. Abdillâh Sîrâfî, *Şerhu ebyâti Sibeveyhi*, thk. Muhammed Alî er-Rîh Hâşim (Kahire: Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye, 1974), 2/171; Abdullâh b. Ahmed İbn Haşşâb, *el-Mürtecel fi şerhi'l-Cümel*, thk. Alî Haydar (Dımaşk, 1982), 109; Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Hişâm, *Muğni'l-lebîb 'an kütübi'l-e'ârîb*, thk. Fahrüddîn Kabâve (İstanbul: Dâru'l-Lubâb, 2018), 220.

⁴⁵ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/262.

kelimeye izafe edilen ve bu sebeple mebnî kabul edilen غير kelimesi gibidir. O, Zemaşerî'nin bu konuda “إِنَّهُ لَحَقُّ مِثْلِ مَا أَنْتُمْ تَنْطِفُونَ”⁴⁶ ve “أَنْ يُصِيبَكُمْ مِثْلَ مَا أَصَابَ قَوْمَ نُوحٍ”⁴⁷ âyetlerinde farklı kıraatleri⁴⁸ delil getirdiğini söylemiştir. İbn Mâlik bu âyetlerde geçen مثل kelimesinin tıpkı غير'de olduğu gibi kendisinden sonra gelen bir kelimeye ihtiyaç duyması açısından aralarında bir benzerliğin olduğunu kabul etmiştir. Fakat مثل kelimesinin ism-i tasğiri, tesniyesi, cemisi ve kendisinden herhangi bir kelimenin (müştak) türetilmesi sebebiyle غير kelimesinden ayrıldığını ve bu sebeple mebnî kabul edilmemesi gerektiğini ifade etmiştir. Zemaşerî'nin kullandığı illetin zayıf olduğunu, bu nedenle iki kelime arasında kıyasa gitmenin doğru olmadığını iddia etmiştir. Zira ona göre isimlerde mu'rab olmak asıldır ve onu mebnî kılacak illetin bir diğer ifadeyle benzerliğin güçlü olması zorunludur. İbn Mâlik ayrıca Zemaşerî'nin şâhit olarak sunduğu âyetlerde söz konusu kelimeleri asıl konularından uzaklaştırarak yorumlarda bulunmanın doğru olmadığını dile getirmiştir. Ona göre âyette geçen حق ifadesi gerçekte ism-i fâil olan حاق kelimesidir. Bu durumda مثل kelimesi ona göre hâl olmuş olmaktadır. Diğer âyette ise o, مثل kelimesinin mef'ûl olduğunu iddia etmektedir. Dolayısıyla İbn Mâlik'e göre kelimeyi asıl (mu'rab) durumunun dışında tutacak yorumlarda bulunmak doğru değildir.⁴⁹

Ebû Hayyân konu ile ilgili sadece İbn Mâlik'in metin kısmında ele aldığı meselelere değinmiş onun Zemaşerî'ye yönelik eleştirilerine temas etmemiştir.⁵⁰ Muhtemelen Ebû Hayyân, İbn Mâlik'in مثل kelimesi ile ilgili Zemaşerî eleştirisini görmezden gelmiş ve üzerinde durulmaya değer görmemiştir. Fakat Zemaşerî'nin kıyasına değinmeden bu gibi kelimelerin cümlelere izafe edilmesi durumunda mebnî olduğuna dair görüşü sunmuştur. Başka bir yerde ise مثل'nin fetha üzere okunduğunda mebnî olduğunu bir kıraate bağlamıştır.⁵¹

3. Zemaşerî'nin Dilde Olmayan Bir Kullanımı Esas Aldığına Dair İbn Mâlik Eleştirisine Ebû Hayyân'ın Yaklaşımı

İbn Mâlik Zemaşerî'nin dilde karşılığı olmayan kullanımlar ile nahiv faaliyeti yürüttüğü şeklinde eleştirilerde bulunmuştur. Zemaşerî'nin من harf-i cerrinin kase anlamında kullanıldığına yönelik ifadeleri bu duruma bir örnek teşkil etmektedir.

İbn Mâlik kase bahsinde Zemaşerî'nin Arap dilinde yemin için ب yerine ت، و ve ل harf-i cerlerinin kullanılabileceğini، من harf-i cerrinin في şeklinde ربي kelimesiyle kullanıldığını، bazen ن harfinin hazfedildiğini ve ayrıca aynı harf-i cerrin “ح الله” ve “م الله” biçiminde;

⁴⁶ ez-Zâriyât 51/23.

⁴⁷ Hûd 11/89.

⁴⁸ Mahmûd b. Ömer ez-Zemaşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki't-tenzil ve 'uyûni'l-ekâvil fi vucûhi't-te'vil* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1986), 4/400; 2/420. Fakat Zemaşerî غير kelimesini zikretmemiştir.

⁴⁹ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/262 vd.

⁵⁰ bk. Ebû Hayyân, *et-Tezyîl*, 12/100.

⁵¹ Ebû Hayyân, *et-Tezyîl*, 10/194. Ebû Hayyân مثل kelimesinin irabı ile ilgili görüşleri başka bir eserinde paylaşmıştır. bk. Ebû Hayyân, *el-Baḥru'l-muḥîṭ*, 4/104, 6/200.

yani lafzatullâh ile dilde kullanım alanı bulduğuna dair görüşlerini paylaşmıştır.⁵² Fakat o, Zemaşerî'nin من harfiyle ilgili ifadelerinde⁵³ tutarlı olmadığını iddia etmiştir. Zira İbn Mâlik'e göre من kelimesinin kısaltılmış şeklidir. Ona göre Zemaşerî'nin iddiası doğru olsaydı من kelimesinde olduğu gibi hem hafzedilmeden hem hafzedilmiş şekliyle,⁵⁴ yani “مُ ربي” biçiminde Arap dilinde bir şâhidin olması gerekcekti. Bununla birlikte o, Zemaşerî'nin “مُ الله” ve “مُ الله” ifadelerindeki م harfini bazılarının من kelimesine ait kıldığını dair ifadelerini değerlendirmiştir. İbn Mâlik bu görüşün Sîbeveyhi'ye⁵⁵ ait olduğunu, eserinde “مُ الله لأفعلن” ifadesiyle “لِمُ الله لأفعلن” kastedildiğini açıkça belirttiğini söylemiştir. Ayrıca o *el-Kitâb*'ı birazcık inceleyen kişinin bu bilgilere kolaylıkla ulaşılacağını, Sîbeveyhi'ye ait bu bilgilerden Zemaşerî'nin bihaber olduğunu vurgulayarak onu keskin bir dille eleştirmiştir.⁵⁶

Ebû Hayyân, İbn Mâlik'in Zemaşerî'ye yönelik bazı eleştirilerinde haksız olduğunu belirtmiştir. Örneğin İbn Mâlik'in Arap dilinde “مُ ربي” şeklinde bir kullanımın olmaması sebebiyle Zemaşerî'yi eleştirmesi Ebû Hayyân'ın itirazına neden olmuştur. Ebû Hayyân'a göre bazı Arapların “ما الدُّغْدُغَان؟” sorusuna karşılık “مُ ربي الباطل” şeklinde cevap vermişlerdir.⁵⁷

İbn Mâlik'in semâda olmayan bir kullanımı esas aldığına dair bir diğer eleştirisi de Zemaşerî'nin بات'ın صار anlamında kullanıldığına dair ifadeleridir.

İbn Mâlik kan, أصبح، أمسى، ظل nakıs fiillerinin⁵⁸ صار manasında kullanıldıklarını izah ettikten ve bu konuda şahitler sunduktan sonra Zemaşerî'nin بات'ın de bunlara ilaveten aynı işlevde olabileceğine dair görüşünü zikretmiştir. Fakat kendisi bunun doğru olmadığını, zira bu konuda Arap dilinde net bir şâhidin bulunmadığını kaydetmiştir. Ayrıca bazılarının konu ile ilgili bir hadisi delil olarak sunduklarını, fakat söz konusu hadiste بات'ın aslî anlamında kullanılma ihtimali sebebiyle farklı bir duruma hamledilmesinin doğru olmadığını beyan etmiştir.⁶⁰

⁵² Zemaşerî'nin görüşü için bk. Zemaşerî, *el-Mufaşşal*, 484.

⁵³ Söz konusu kelime ile ilgili daha geniş bilgi için bk. Ebü'l-Hasen Muhammed b. Abdillâh İbnü'l-Verrâk, *'ilelü'n-naḥv*, thk. Mahmûd Câsim Muhammed ed-Dervîş (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1999), 214 vd; Bedruddîn Hasen b. Ümmü Kâsım Murâdî, *el-Cene'd-dâni fi ħurûfi'l-me'âni*, thk. Fahrüddîn Kabâve - Muhammed Nedîm Fâzıl (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992), 139, 538; İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 146.

⁵⁴ İbn Mâlik eserinde من kelimesinin hem الله من hem de الله، أم الله، أم الله، أم الله gibi farklı kullanımlar ile Arap dilinde yer bulduğunu kaydeder. bk. İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/203.

⁵⁵ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 3/499.

⁵⁶ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/201 vd.

⁵⁷ Ebû Hayyân, *et-Tezyîl*, 11/357.

⁵⁸ Nâkis fiillerin anlamları için bk. Ebû Sâid el-Hasen b. Abdillâh Sîrâfi, *Şerhu Kitâbi Sîbeveyhi*, thk. Ahmed Hasen Mehralî, Alî Seyyid Alî (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2012), 1/297 vd.; Mecdüddîn Mübârek b. Esîruddîn Muhammed İbnü'l-Esîr, *el-Bedî' fi 'ilmi'l-Arabiyye*, thk. Fethî Ahmed Alâeddîn (Mekke: Câmîati'l-Ümmi'l-Kurâ, 1999), 1/460; Ebû Abdillâh Muhammed b. Bedruddîn İbnü'd-Demâmîni, *Ta'liku'l-ferâid 'alâ Teshîli'l-fevâ'id*, thk. Muhammed b. Abdirrahmân (y.y., 1983), 3/177.

⁵⁹ Zemaşerî'nin görüşü için bk. Zemaşerî, *el-Mufaşşal*, 353; Zemaşerî, *el-Keşşâf*, 2/212.

⁶⁰ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 1/346.

Ebû Hayyân ise eserinde konu ile ilgili İbn Mâlik'in sözlerini olduğu gibi aktarmakla yetinmiştir. Bu hususta Zemahşerî ve onun gibi düşünenlerin delil olarak ileri sürebilecekleri bir beyti zikrederek konuyu bitirmiştir. Muhtemelen söz konusu beyti kıyasa uygun görmemesi sebebiyle katî bir delil olarak yorumlamamıştır.⁶¹

Zemahşerî'nin harflerin tek başına lafzî te'kîdinin yapılabileceğine dair görüşü de İbn Mâlik tarafından dilde var olmayan bir kullanıma dair örnek olarak kabul edilmiş ve eleştirilmiştir. Zira İbn Mâlik te'kîd bahsinde cevap harfleri dışında kalan harflerin tek başına lafzî te'kîdinin⁶² yapılamayacağını ifade etmiştir. Fakat Zemahşerî'nin “إن زيدا منطلق”⁶³ örneğinde görüldüğü üzere buna cevaz verdiğini aktarmıştır. İbn Mâlik bu görüşü savunan hiçbir nahiv âliminin bulunmadığını, zira kıyas ve semâda bu konuda bir delilin olmadığı gerekçesiyle bu fikri benimsemediğini kaydetmiştir. Dolayısıyla İbn Mâlik bunun sadece zarûret halinde kullanılabilmesine vurgu yapmıştır.⁶⁴

Ebû Hayyân İbn Mâlik'in ifadelerini sadece aktarmakla yetinmiştir. Ayrıca İbn Hişâm'ın da Zemahşerî ile aynı fikirde olduğunu beyan etmiştir. Bunun dışında herhangi bir yorumda bulunmamıştır.⁶⁵

Yukarıdaki başlığa uygun bir diğer örnek de Sebe Suresi 28. âyetinde geçen كَافَّة kelimesinin i'râbı ile ilgili Zemahşerî'nin görüşüdür.

İbn Mâlik hâl konusunu izah ederken hâlin harf-i cerli sâhibu'l-hâle takaddüm edebileceğine değinmiştir. Örneğin “وما أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا كَافَّةً لِلنَّاسِ”⁶⁶ âyetinde كَافَّة kelimesi sâhibu'l-hâli olan للنَّاس ifadesinin önünde kullanıldığını söylemiştir. Ona göre âyetteki كَافَّة'nin i'râbı ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Mesela Zemahşerî'ye göre bu kelimenin “إرسالة” şeklinde olan mevsûfu hazfedilmiştir.⁶⁷ Fakat İbn Mâlik Arapların كَافَّة sözcüğü ile ilgili böyle bir tasarrufta bulunmadıklarını iddia ederek Zemahşerî'nin zikri geçen kelimeyi sıfat olarak nitelemesine eleştiride bulunmuştur.⁶⁸

Ebû Hayyân eserinde İbn Mâlik'in konu ile ilgili görüşlerini paylaşmış fakat Zemahşerî'nin كَافَّة kelimesinin sıfat olarak değerlendirmesine herhangi bir yorum yapmamıştır. İbn Mâlik'in delil olarak sunduğu âyette görüş sahibini zikretmeden mevzu bahis kelimenin hâl ve sıfat olarak tevîl edildiğini zikretmekle yetinmiştir.⁶⁹

⁶¹ Ebû Hayyân, *et-Tezyil* 4/160 vd. Ebû Hayyân bir diğer eserinde İbn Mâlik'in itirazından bahsetmiş fakat Zemahşerî'nin görüşüyle alakalı herhangi bir açıklama yapmamıştır. bk. Ebû Hayyân, *İrtişâfu'l-ğ-ğarab*, 2/225.

⁶² Lafzî te'kîd için bk. İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 2/220 vd.; Ahmed b. Ömer Hazimî, *Fetihu rabbi'l-beriyeye fi şerhi nazmi'l-Âcurrâmiyye* (Mekke: Mektebetü'l-Esedî, 2010), 465.

⁶³ Zemahşerî, *el-Mufaşşal*, 146.

⁶⁴ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/303.

⁶⁵ Ebû Hayyân, *et-Tezyil*, 12/225.

⁶⁶ es-Sebe 34/28.

⁶⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/583.

⁶⁸ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 2/337.

⁶⁹ Ebû Hayyân, *et-Tezyil*, 9/75; Ebû Hayyân konu ile ilgili farklı görüşleri tefsirinde sunmuştur. bk. Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, 8/549.

Yukarıda konu içinde verilen örneklere bakıldığında Ebû Hayyân'ın İbn Mâlik'in bazı eleştirilerine herhangi bir değerlendirmeye tâbi tutmadan aktardığı görülmektedir. Bu durum aslında Ebû Hayyân'ın şerhinde izlediği bir metot olarak görülebilir. Kanaatimize göre Ebû Hayyân her meseleyi ele alıp tartışmayı benimsememiştir. Ona göre sadece bir fayda sağlayan nahvî ihtilâflar zikredilmeye değerdir. Çünkü o ihtilâf ve tartışmaların bir faydasının farklı bir ifadeyle semeresinin olması gerektiğini belirterek böyle bir amaca hizmet etmeyen görüş ve düşüncelerin zikre değer olmadığını birçok yerde ifade etmiştir.⁷⁰

4. Zemaşerî'nin Dilcilerin Söylemlerine Aykırı Görüş Beyan Ettiğine Yönelik İbn Mâlik Eleştirisine Ebû Hayyân'ın Yaklaşımı

İbn Mâlik aded konusunda sayılanın durumuyla ilgili Zemaşerî'nin lügat âlimlerinin aktardıklarının aksine bir görüşte olduğunu beyan ederek eleştiride bulunmuştur. O on ve yüz arası sayılardan sonra temyîzin⁷¹ müfred ve mansub geldiğini zikretmiş ve bu konuda “إِنِّي رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوَكَيْبًا”⁷² âyetini şâhit olarak sunmuştur. Ardından ilk bakışta kurala uymadığı görülen “وَقَطَعْنَا لَهُمُ اثْنَيْ عَشَرَ أُسْبَاطًا”⁷³ âyetiyle ilgili Zemaşerî'nin görüşünü aktarmıştır.⁷⁴ Zemaşerî'ye göre bu âyette on iki sayısından sonra gelen cemi ve mansub kelime temyîzdir. Zira o, أُسْبَاطٌ1 قَبِيلَةَ sözcüğünün mürâdifini olarak ele almıştır. Ona göre âyet “وَقَطَعْنَا لَهُمُ اثْنَيْ عَشَرَ قَبِيلَةً” anlamındadır.⁷⁵ Dolayısıyla Zemaşerî cemi olan أُسْبَاطٌ kelimesinin mürâdifinin müfred olmasını delil göstererek âyette mezkûr sözcüğü temyîz olarak düşünmüştür. Fakat İbn Mâlik Zemaşerî'nin bu görüşüne itiraz etmiştir. Çünkü ona göre أُسْبَاطٌ kelimesinin قَبِيلَةَ ile aynı anlamda kullanılması lügatçilerin görüşlerine aykırıdır. Lügatçilere göre İbrânicede سِبْطٌ'ın karşılığı قَبِيلَةَ kelimesidir. Böylece أُسْبَاطٌ'ın karşılığı da قِبَالٌ olmaktadır. Bu sebeple İbn Mâlik âyetteki أُسْبَاطٌ lafzını bedel olarak ele almış, temyîzin ise mahzûf olduğunu beyan etmiştir.⁷⁶

Ebû Hayyân ilgili âyette yer alan kelimenin aslında Ferrâ (ö. 207/822) tarafından temyîz kabul edildiğini zikretmiştir. Ferrâ'ya göre söz konusu âyet zikri geçen sayılardan sonra temyîzin cemi gelebileceğine delildir.⁷⁷ Ebû Hayyân ise bu konuda İbn Mâlik gibi düşünmüş ve onun Zemaşerî'ye yönelik eleştirisini haklı bulmuştur. Fakat âyetteki durumun iza-hında İbn Mâlik'in yetersiz kaldığına ve ifadelerinin kapalı olduğuna vurgu yapmıştır. İbn Mâlik'in أُسْبَاطٌ kelimesinin bedel olduğunu zikrettiğini fakat hangi kelimenin bedeli olduğuna dair herhangi bir açıklama yapmadığını söylemiştir. Ayrıca mahzûf olduğunu iddia ettiği temyîzi de açıklamamıştır. Hâlbuki Ebû Hayyân'a göre “إِثْنَيْ عَشَرَ” ifadesi mübdelun

⁷⁰ Ebû Hayyân'ın her ihtilâfın dikkate değer bir fayda sağlamadığına dair görüşü için bk. Ebû Hayyân, *et-Tezyîl*, 1/302, 2/213, 3/244, 7/134, 13/247

⁷¹ bk. İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûri'z-zeheb*, 600.

⁷² Yûsuf 12/4.

⁷³ el-Arâf 7/160.

⁷⁴ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 2/392.

⁷⁵ Zemaşerî, *el-Keşşâf*, 2/168.

⁷⁶ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 2/392 vd.

⁷⁷ Bu bilgiye ulaşamadık. bk. Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Yûsuf Necâtî - Muhammed Alî en-Neccâr (Beyrut: Dâru's-Surûr, ts.).

minh, “ذوقته” kelimesi de mahzûf temyîzdir.⁷⁸

Bu tartışmada görüldüğü gibi Ebû Hayyân aslında İbn Mâlik gibi düşünmekle ve Zemahşerî eleştirisini kabul etmekle birlikte İbn Mâlik'i kendi görüşünü izahta yetersiz bulmuştur.

5. Zemahşerî'nin İcmâya Aykırı Görüşte Bulunduğuna Yönelik İbn Mâlik Eleştirisine Ebû Hayyân'ın Yaklaşımı

İbn Mâlik bazen Zemahşerî'nin nahivcilerin icmâsına aykırı yönde fikir beyan ettiğini söyleyerek onu eleştirmiştir. Bu konuda onun ان'in zaman zarfı anlamında kullanıldığına yönelik eleştirisi misal olarak verilebilir.

İbn Mâlik, ism-i mevsûl konusunda mâ-i mastariyye ile ilgili bazı bilgileri verdikten sonra onun sılasıyla beraber zaman zarfı konumunda bulunduğunu kaydetmiştir. Ardından Zemahşerî'nin harf-i mevsûl olarak da kullanılan ان'i, mâ-i mastariyye gibi; yani zaman zarfı olarak kullanılabileceği hususundaki görüşünü aktarmıştır.⁷⁹ Zemahşerî'ye göre ان'in zaman zarfı yerine kullanıldığına dair âyetler bu konuda delil sayılmıştır. Örneğin “أَمْ تَرَىٰ إِلَىٰ آلِ الْأَدْيِ حَاجٌ حَاجٌ وَقَتٌ حَاجٌ وَقَتٌ”⁸⁰ âyetindeki ان'in cümleye kattığı anlam Zemahşerî tarafından “حَاجٌ وَقَتٌ حَاجٌ وَقَتٌ مُسَلَّمَةٌ إِلَىٰ أَهْلِهِ إِلَّا أَنْ يَصَدَّقُوا”⁸² âyetinde de geçerlidir. Zira buradaki anlam da “إِلَّا حِينَ أَنْ يَصَدَّقُوا”⁸³ şeklinde ele alınmıştır. İbn Mâlik ise Zemahşerî'nin konu ile ilgili görüşlerini icmâya aykırı bularak reddetmiştir. Ona göre ان'in talîl anlamında kullanıldığına dair nahiv âlimlerinin büyük bir çoğunluğu ittifak içerisindedir. O zikredilen âyetlerde de talîl anlamının daha uygun olduğunu söylemiştir. Zemahşerî'nin iddiasının aksine İbn Mâlik âyetlerde لَنْ veya بَأْ şeklinde harf-i cerrin hazfinin söz konusu olduğunu belirterek murâd edilen mananın talîl olduğuna işaret etmiştir. Ona göre bunun dışında farklı tevillere ihtiyaç yoktur.⁸⁴

Ebû Hayyân bu konuda İbn Mâlik gibi icmâdan bahsetmiştir. Ayrıca farklı örneklerle konuyu izah ederek talîl anlamının daha belirgin olduğunu beyan etmiştir. Dolayısıyla o, İbn Mâlik'in Zemahşerî eleştirisini haklı bulmuştur.⁸⁵

Zemahşerî'nin atf-ı beyân konusundaki görüşleri de yukarıda zikredilen başlığa uygun bir örnek olarak verilebilir.

İbn Mâlik eserinde atf-ı beyânın tâbi olduğu kelimeye müfred, tesniye, cemi, müzekker, müennes, marife ve nekre gibi durumlarda uygun olması gerektiğini vurgulamıştır. Gerek Kûfe gerekse Basralı birçok nahivcinin bu konuda ittifak içerisinde olduğunu beyan eden

⁷⁸ Ebû Hayyân, *et-Tezyîl*, 9/272 vd. Konu hakkında farklı görüşle için bk. Ebû Hayyân, *el-Baḥru'l-muḥîṭ*, 5/198 vd.

⁷⁹ İbn Mâlik, *Şerḥu't-Teshîl*, 1/225 vd.

⁸⁰ el-Bakara 2/258.

⁸¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/305.

⁸² en-Nisâ 4/92.

⁸³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/550.

⁸⁴ İbn Mâlik, *Şerḥu't-Teshîl*, 1/225 vd.

⁸⁵ Ebû Hayyân, *et-Tezyîl*, 3/153; Ebû Hayyân, *el-Baḥru'l-muḥîṭ*, 2/626.

İbn Mâlik Zemahşerî ve bazı nahivcilerin marife bir kelimenin nekrenin atf-ı beyânı olabileceğine dair iddialarını aktarmıştır. Zemahşerî'nin⁸⁶ “فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ مِّمَّا يُزَاهِمُ”⁸⁷ âyetinde geçen *مقام* sözcüğünün dilbilgisel konumunu *آيات* kelimesinin atf-ı beyânı olarak açıkladığını bildirmiştir. Ancak İbn Mâlik bu konuda nahivcilerin icmâsı bulunduğunu söyleyerek iddianın kabule değer bir tarafının olmadığını zikretmiştir.⁸⁸

Ebû Hayyân ise İbn Mâlik'e katılarak Zemahşerî'nin söz konusu kelimenin i'râbı ile ilgili açıklamalarının icmâya aykırı olduğunu belirtmiştir. Âyette yer alan *مقام* kelimesinin ya mübedâsı mahzûf bir haber ya da haberi mahzûf bir mübedâ olma ihtimâlinin daha kuvvetli olduğu görüşünü paylaşmıştır.⁸⁹

6. Zemahşerî'nin Semâya Aykırı Görüşte Bulduğuna Yönelik İbn Mâlik Eleştirisine Ebû Hayyân'ın Yaklaşımı

İbn Mâlik bazen Zemahşerî'nin aslında semâda var olan bir kullanımı göz ardı ederek farklı görüş beyan ettiğini belirtmiştir. Bu konuda zait ب harfinin kullanımı ile ilgili tartışma örnek olarak verilebilir.

İbn Mâlik Hicaz ehlinin ما'yı ليس'de olduğu gibi yani ismini ref haberini nasb okuduklarını aktarmıştır. Akabinde ise konu ile ilgili birtakım bilgileri sunduktan sonra ليس gibi olumsuzluk bildiren kelimelerden sonra haberin başına zait ب harf-i cerrinin geldiği yerleri teker teker açıklamıştır. O mâ-i Temîmiyye⁹⁰ olarak bilinen harfi, haberin başına zait ب'nin geldiği yerlerden biri olarak zikretmiştir. Bu konuya delil olarak ise Temîm kabilesine mensup şâir Ferazdak'a ait

لَعَزَمْتُكَ مَا مَعْنَى بِنَارِكَ حَقَّهُ وَلَا مُنْسِيٍّ مَعْنَى وَلَا مُتَبَسِّرٍ⁹¹

[الطويل]⁹²

şeklindeki beyti şâhit olarak sunmuştur. Fakat Ebû Alî el-Fârîsî (ö. 377/987) ve Zemahşerî'nin⁹³ farklı düşündüğünü, onlara göre söz konusu zait ب'nin sadece Hicaz lehçesinde haberin başında kullanıldığını, Temîm kabilesinde ise böyle durumun söz konusu olmadığına dair görüşlerini de aktarmıştır. Ona göre Ebû Alî el-Fârîsî ve Zemahşerî yanlış bir görüşe meyletmiştir. Zira o Temîm kabilesine ait birçok şiirde bu kullanımın bulunduğunu

⁸⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/387.

⁸⁷ Âl-i İmrân 3/97.

⁸⁸ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/326; Nâziru'l-Ceyş, *Temhîdu'l-kavâ'id*, 7/3378 vd.

⁸⁹ Ebû Hayyân, *et-Tezyîl*, 12/330; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhtîr*, 3/272; icmâya aykırı olması sebebiyle Zemahşerî farklı yerlerde İbn Mâlik tarafından eleştirilmiştir. bk. İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 2/302 vd, 3/278 vd.

⁹⁰ Söz konusu harf Temîmilere göre amel etmez. bk. Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1/57; Ebû'l-Feth Osmân İbn Cinnî, *el-Lüma' fi'l-'Arabîyye*, thk. Fâiz Fâris (Kuveyt: Dâru'l-Kütübi's-Sekâfiyye, ts.), 39.

⁹¹ Yemin olsun “Man” kesinlikle hakkımı terk etmedi, ayrıca o ne borcunu tehir etti ne de bu konuda gevşeklik gösterdi.

⁹² Ferezdak, *Dîvânu Ferezdağ*, 270.

⁹³ Zemahşerî, *el-Mufaşşal*, 112.

kaydetmiştir. Ayrıca söz konusu zait harf-i cerrin haberin başında bulunmasını cümlenin menfî oluşuna bağlamıştır. Yani İbn Mâlik haberin başında zait bir harfin oluşunu م'nın ameliyle ilişkilendirmemiştir. Ferrâ'nın da ifade ettiği gibi Necid ehlinin bu kullanımı benimseyişini zikreden İbn Mâlik söz konusu durumun م'nın ameliyle alakalı olmadığını aksine haberin başına harf-i cer geldikten sonra ref veya nasb şeklinde lafızda görülen bir eserinin olmadığını vurgulamıştır.⁹⁴

Ebû Hayyân ise bu İbn Mâlik'in açıklamalarına tamamen katılmakla yetinmemiş, bu konuda icmânın varlığından bahsetmiştir.⁹⁵

Yukarıdaki başlığa uygun bir diğer örnek de Zemaşerî'nin حى ile ilgili görüşleridir.

İbn Mâlik حى harf-i cerrinin kullanımı ile ilgili bilgileri paylaşıırken onunla إلى arasındaki anlamsal yakınlığa da değinmiştir. Ona göre “ضربت القوم حتى زيد” cümlesine fiilin زيد'i kapsadığı anlamı verilebildiği gibi onunla fiilin sona erdiği de anlaşılabilir. Bununla birlikte İbn Mâlik حى'dan sonra gelen mecrûr ismin öncesine ait durumun son kısmı veya son kısmına bitişik olmasını gerekli görmemiştir. Fakat Zemaşerî'nin⁹⁶ bu görüşte olduğunu aktarmıştır.⁹⁷

İbn Mâlik, Zemaşerî'nin bu söyleminin yanlış olduğunu zira bunun aksi delillerin olduğunu beyan etmiştir. Örneğin o,

عَيَّنَتْ لَيْلَةً فَمَا زِلْتُ حَىٰ نَصَفَهَا رَاحِيًا فَعَدْتُ يُوْسَا⁹⁸
[الخفيف]⁹⁹

şeklindeki beyitte حى kelimesinden sonra نصفها geçtiğini, Zemaşerî'nin iddia ettiği gibi bunun ne لَيْلَةً kelimesinin son kısmı ne de son kısmıyla bitiştiğini, bu nedenle onun kullanım ile ilgili ortaya koyduğu şartı tutarlı bulmadığını belirtmiştir.¹⁰⁰

Ebû Hayyân ise Zemaşerî'nin ifade ettiği görüşün bazı nahiv âlimleri tarafından kabul gördüğünü zikretmiştir. Bu nahiv âlimlerine göre حى'nın kullanımı, “أكلت السمكة حتى رأسها” ve “سرت النهار حتى الليل” cümlelerinde görüldüğü gibi; yani Zemaşerî'nin ileri sürdüğü şartlara uygun olmalıdır. Bu nedenle onlar “أكلت السمكة حتى وسطها” ve “سرت النهار حتى نصفه” gibi cümlelerde حى'nın yerine إلى'nin kullanılması gerektiğini ileri sürmüşlerdir.¹⁰¹

⁹⁴ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 1/368 vd; Konu hakkında bk. Bedruddîn Hasen b. Ümmü Kâsım Murâdî, *Tavdîhu'l-meşkâşid ve'l-mesâlik bi şerhi Elfıyye İbn Mâlik*, thk. Abdurrahmân Alî Süleymân (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 2008), 1/220 vd; Abdurrahmân b. Ebî Bekr Süyûtî, *el-İktirâh fi uşûli'n-nahv ve cedelihi*, thk. Mahmûd b. Yûsuf Feccâl (Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 2013), 427.

⁹⁵ Ebû Hayyân, *et-Tezyîl*, 4/311 vd.

⁹⁶ Zemaşerî, *el-Mufaşşal*, 380; İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 4/465.

⁹⁷ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/166 vd.

⁹⁸ (Sevgilim Selma) Kendisiyle buluşacağım bir gece belirledi, gece yarısına kadar sabırsızlıkla bekledim, fakat (gelmedi) hayal kırıklığıyla geri döndüm.

⁹⁹ Beytin şâirine ulaşamadık.

¹⁰⁰ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/166 vd.

¹⁰¹ Ebû Hayyân, *et-Tezyîl*, 11/248; Konu hakkında bk. Murâdî, *el-Cene'd-dânî*, 544 vd; Ezherî, *Şerhu't-Taşrih*, 1/656;

Ebû Hayyân, konuyla ilgili görüşleri verdikten sonra İbn Mâlik'in Zemaşerî'ye yönelik eleştirisinde haksız olduğunu, onun delil olarak ileri sürdüğü beytin bu konuda şahit olmayacağını belirtmiştir. Çünkü ona göre beyitte حتى'nın bulunduğu cümlede kendisinden önce zâhîr bir isim yoktur. Ayrıca ليلة kelimesi ile حتى harf-i cerrinin kullanıldığı cümle farklıdır. Ebû Hayyân'a göre şiir “فما زلت راجيا وصلها تلك الليلة حتى وسطها” şeklinde kaleme alınsaydı o zaman Zemaşerî aleyhine hüccet olabilirdi. Dolayısıyla Ebû Hayyân Zemaşerî'nin حتى'nın kullanımı ile ilgili ortaya koyduğu şartlarda herhangi bir problem görmemiştir.¹⁰²

7. Zemaşerî'nin Aynı Konuda Farklı Görüş Beyan Ettiğine Dair İbn Mâlik Eleştirisine Ebû Hayyân'ın Yaklaşımı

İbn Mâlik bazen Zemaşerî'nin aynı konuda birden fazla görüş beyan ettiğini dolayısıyla çeliştiğini belirterek eleştiride bulunmuştur. Zemaşerî'nin hâl konusunda vâvı hâliyye ve zamirin isim cümlesinde bir arada olup olmaması ile ilgili görüşleri bu konuda örnek olarak gösterilebilir.

İbn Mâlik'e göre hâl isim cümlesi şeklinde geldiğinde zamir ile vâvı hâliyyenin bir arada bulunmasına gerek yoktur. O bu konuda pek çok şahidi delil olarak sunduktan sonra Sîbeveyhi'nin “كلمته فوه إلى تي”¹⁰³ şeklindeki Arap kullanımını örnek vermiş ve Zemaşerî'nin ise böyle bir kullanımı nadir; yani şâz olarak nitelediğini¹⁰⁴ söylemiştir. Fakat İbn Mâlik onun bu konuda kendisiyle çeliştiğini ifade etmiştir. Zira el-Keşşâf adlı eserinde¹⁰⁵ “والله يحكمكم لا معقب”¹⁰⁶ âyetinde hâlin başına vâvı hâliyyenin gelmediği halde bunu hâl kabul ettiğini ayrıca aynı şekilde “جاءني زئد لا عمامة على رأسه ولا فلتشوة”¹⁰⁷ gibi cümleleri¹⁰⁷ örnek verdiğini kaydetmiştir.¹⁰⁸

Ebû Hayyân da bu konuda farklı görüşlerin ortaya atıldığını fakat en isabetlisinin içlerinde İbn Mâlik'in de yer aldığı cumhurun söylemleri olduğunu ifade etmiştir. Zira bu konuda “قَالَ اهبطوا بعضكم لبعض عدو”¹⁰⁹, “وتوم القيامة ترى الذين كذبوا على الله وخوفهم مضوءة”¹¹⁰ gibi âyetlerin açık birer delil kabul edilmesi gerektiğini vurgulamıştır.¹¹¹

Ebû'l-İrfân Muhammed b. Alî Sabbân, *Hâşiyetu's-Şabbân 'alâ şerhi'l-Üşmûni 'alâ Elfiyye İbn Mâlik* (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 2/317 vd.

¹⁰² Ebû Hayyân, *et-Tezyîl*, 11/248.

¹⁰³ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1/391.

¹⁰⁴ Zemaşerî, *el-Mufaşşal*, 92.

¹⁰⁵ Zemaşerî, *el-Keşşâf*, 2/535.

¹⁰⁶ er-Rad 13/41.

¹⁰⁷ Zemaşerî, *el-Keşşâf*, 2/535.

¹⁰⁸ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 2/365; Konu hakkında bk. Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd Müberrid, *el-Muktedab* (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 2013), 3/236; İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 2/26; Salâhuddîn Halîl b. Keykeldî Alâî, *el-Fuşûlu'l-mufîde fi'l-vâvî'l-mezîde*, thk. Hasen Mûsâ eş-Şâir (Amman: Dâru'l-Beşîr, 1990), 161.

¹⁰⁹ el-A'râf 7/24.

¹¹⁰ ez-Zümer 39/60.

¹¹¹ Ebû Hayyân, *et-Tezyîl*, 9/174.

8. Zemaşerî'nin Genel Dil Kurallarına Aykırı Görüş Beyan Ettiğine Dair İbn Mâlik Eleştirisine Ebû Hayyân'ın Yaklaşımı

İbn Mâlik bazen Zemaşerî'nin genel geçer dil kurallarına aykırı beyanda bulunduğu gerekçesiyle eleştiride bulunmuştur. Zemaşerî'nin tâbîler konusunda verdiği bazı bilgiler bu konuda örnek olarak sunulabilir.

İbn Mâlik sıfat, te'kîd, bedel, atf-ı beyân ve atf-ı nesak gibi tâbîlerde hem tâbinin hem de onun mamulünün tâbî olduğu kelimenin önünde kullanılmayacağını ifade etmiştir. Örneğin ona göre “هذا طعامك رجل يأكل” cümlesi hatalıdır. Zira bu cümlede طعامك kelimesi sıfat cümlesi şeklinde gelmiş يأكل fiilinin mamulüdür ve mevsûfu رجل kelimesine takaddüm etmiştir.¹¹² Ancak o, Kûfeliler ve Zemaşerî'nin¹¹³ buna cevaz verdiklerini aktarmıştır. İbn Mâlik Zemaşerî'nin “وَقَالَ لَهُمْ فِي أَنْفُسِهِمْ قَوْلًا بَلِيغًا”¹¹⁴ âyetinde yer alan فِي أَنْفُسِهِمْ ifadesinin بَلِيغًا kelimesine ait olduğunu zikretmiştir. Dolayısıyla فِي أَنْفُسِهِمْ ifadesinin sıfat olan بَلِيغًا kelimesine; yani mevsûfuna takaddüm ettiğini kabul etmiştir. İbn Mâlik ise Basralıların da vurguladığı gibi ma'mûlün âmilinin bulunduğu mahalde olmasını gerektiğini vurgulamıştır. Bunu genel bir kural kabul ederek tâbinin ma'mûlünün de takaddüm edemeyeceği sonucuna varmıştır.¹¹⁵

Ebû Hayyân ise *et-Tezyîl* adlı eserinde bu konuda İbn Mâlik'in görüşüne katılmakla birlikte sadece zarûret halinde bir takaddümün söz konusu olabileceğini ifade etmiştir. Ayrıca Zemaşerî'ye cevabını ise *el-Baḥru'l-muḥîṭ* adlı eserinde verdiğini dile getirmiştir.¹¹⁶

Ebû Hayyân *el-Baḥru'l-muḥîṭ* adlı eserinde ise Basralıların zikrettiği gibi sıfatın mevsûfuna takaddüm edemeyeceği kuralını tekrarlamıştır. Zemaşerî'nin görüşünün doğru olmadığını kaydetmiş ve onu çok sert bir şekilde eleştirmiştir.¹¹⁷

Ebû Hayyân tefsirinde konu ile ilgili Zemaşerî'ye yönelik sert açıklamalarını bu eserinde tekrarlamayı uygun bulmamıştır. Kanaatimizce bu durum onun olgun ilmî şahsiyetine bağlanabilir. Ebû Hayyân'ın bu duruşu diğer örneklerde de açıkça görülmektedir.

Yukarıdaki başlığa verilebilecek bir diğer örnek de Zemaşerî'nin لُو kelimesinin cümleye kattığı anlam ile ilgili görüşleridir.

İbn Mâlik ism-i mevsûl konusunda لُو'in harf-i mevsûl olarak kullanımına değinmiştir. Konunun izahında Zemaşerî'nin¹¹⁸ bu harfe temenni anlamının verilebileceği yönündeki ifadelerini aktarmıştır. O, Zemaşerî'nin “لُو تَأْتِي فِتْحَدْتِي” cümlesindeki لُو harfini “لَيْتَكَ تَأْتِي فِتْحَدْتِي”

¹¹² İbn Mâlik, *Şerḥu't-Teshîl*, 3/288. Konu ile ilgili bk. Ebû Hayyân, *İrtisâfu'd-ḍarab*, 4/1936; Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ Şâtîbî, *el-Mekâşîdu's-şâfiye fi şerhi hulâşati'l-Kâfiye (Şerhi Elfiyye İbn Mâlik)*, thk. Muhammed es-Seyyid Osmân (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2012), 4/192; Abdurrahmân b. Ebî Bekr Süyûtî, *Hem'û'l-hevâmi' fi şerhi Cem'û'l-cevâmi'*, thk. Ahmed Şemsuddîn (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998), 3/116.

¹¹³ Zemaşerî, *el-Keşşâf*, 1/527.

¹¹⁴ en-Nisâ 4/63.

¹¹⁵ İbn Mâlik, *Şerḥu't-Teshîl*, 3/288.

¹¹⁶ Ebû Hayyân, *et-Tezyîl*, 12/175.

¹¹⁷ Ebû Hayyân, *el-Baḥru'l-muḥîṭ*, 3/691.

¹¹⁸ Zemaşerî, *el-Mufaşşal*, 443.

cümlesindeki ليت'ye benzettiğini bildirmiştir. Zemahşerî'nin konuyu izah tarzının farklı şekilde anlaşılabilceğini, onun لو harfinin ليت'de olduğu gibi temenni anlamında vazedildiğini kastetmesi durumunda yanlış bir düşüncede olduğunu iddia etmiştir. Zira ona göre bir cümlede temenni harfleri varsa aynı anlamı ifade edecek bir fiilin bulunmaması gerekmektedir. Zira o genel bir nahiv kuralı gereği Arap dilinde lafız ile o lafzın yerine kullanılan kelimenin bir arada bulunmadığını zikretmiştir. Örneğin o bir cümlede لا varken أستنى لعل varken de أترجى fiilinin kullanılmayacağını söylemiştir. Bu nedenle İbn Mâlik'e göre لو'in temenni anlamında vazedildiği kabul edildiğinde “تمنيت لبيتك تفعل” cümlesinin caiz olmadığı gibi “تمنيت لو تفعل” ifadesinin de caiz olmaması gerekmektedir.¹¹⁹

Ebû Hayyân ise İbn Mâlik'in konu hakkındaki görüşlerini paylaştıktan sonra Zemahşerî'nin ifadelerinin birçok nahivci tarafından kullanıldığını, bununla temenni anlamında vazın kastedilmediğini zikretmiştir. O لو harfine mecâzen bir temenni anlamının yüklenmesi sebebiyle Zemahşerî'nin bu ifadeleri kullandığını belirtmiştir.¹²⁰

Sonuç

İbn Mâlik *Şerhu't-Teshîl* adlı eserinde Zemahşerî'nin bazı nahvî görüşlerini eleştirmiştir. Zikri geçen eser incelendiğinde Zemahşerî'nin Sîbeveyhi'yi yanlış anladığı, yanlış kıyas yaptığı, dilde var olmayan kullanımları genel bir kuralmış gibi verdiği, dilcilerin söylemlerine aykırı dilsel kullanımlara tâbi olduğu, nahiv âlimlerinin ittifak ettiği bazı nahiv kurallarına aykırı görüş beyan ettiğine yönelik birtakım eleştirilerin olduğu müşahade edilecektir.

Ebû Hayyân *el-Baḥru'l-muḥîṭ* adlı eserinde Zemahşerî'yi bazı nahvî görüşlerinden dolayı çok sert bir şekilde eleştirmiş, mezhep taassubu güderek meselelere yaklaştığını belirtmiş olmasına ve onu Ehl-i sünnet düşmanı olarak nitelemesine rağmen *et-Tezyîl ve't-tekmîl fi Şerhi Kitâbi't-Teshîl* isimli çalışmasında bu tavrını yansıtmamıştır. Hatta yer yer Zemahşerî'ye yönelik sert ifadelerinden dolayı İbn Mâlik'i eleştirmiştir. Özellikle dilde bizatihi kaynak kabul ettiği Sîbeveyhi'yi Zemahşerî'nin yanlış anladığı şeklindeki eleştirilerine tepki göstererek Sîbeveyhi'yi doğru anlama hususunda Zemahşerî'nin İbn Mâlik'ten daha iyi olduğunu belirtmiştir.

Ebû Hayyân'ın Sîbeveyhi'yi nahiv âlimlerinin en önemli simalarından biri kabul etmesi ve ona olan saygınlığı sebebiyle İbn Mâlik'in Zemahşerî üzerinden ona eleştirilerde bulunmasına sert tepki göstermiştir.

Ebû Hayyân bazen İbn Mâlik'in eleştirilerini kabul etmekle beraber yaptığı açıklamalarda yetersiz kaldığını zikretmiş ve neler söylemesi gerektiğini aktarmıştır. Bazen ise Zemahşerî'nin ifadelerini yanlış yorumladığını belirtmiştir. İbn Mâlik'in ileri sürdüğü bazı delillerin konuyla bağlantısının olmadığını kaydetmiş, şâhit olarak zikrettiği birkaç delili ise

¹¹⁹ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 1/230. Konu ile ilgili bk. İbnü'l-Esîr, *el-Bed'î*, 2/606; İbnü'd-Demâmînî, *Ta'liḳu'l-ferâid*, 2/286.

¹²⁰ Ebû Hayyân, *et-Tezyîl*, 3/161.

dilde genel kural oluşturmada yetersiz bulmuştur. Bunlarla beraber bazen İbn Mâlik'in eleştirilerini olduğu gibi aktarmış herhangi bir yorumda bulunmamıştır. Muhtemelen bu durum Ebû Hayyân'ın ihtilâf konusu meselelerin zikre değer olabilmesi ve üzerinde durulabilmesi için nahvî bir semeresinin olması gerektiğine dair düşüncesinin bir tezahürüdür.

Ebû Hayyân'ın Zemahşeri'nin nahvî görüşlerine objektif yaklaşımı kanaatimizce onun olgun ilmi şahsiyetine işaret etmekle beraber esas aldığı ilmi metodolojinin de sağlam olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Kaynaklar

- Alâî, Salâhuddîn Halîl b. Keykeldî. *el-Fuşûlu'l-mufîde fi'l-vâvi'l-mezîde*. thk. Hasen Mûsâ eş-Şâir. Amman: Dâru'l-Beşîr, 1990.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Alî el-Endelüsî. *el-Baħru'l-muħîṭ*. thk. Sıdkî Muhammed Cemîl. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1999.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Alî el-Endelüsî. *et-Tezyîl ve't-tekmîl fi şerhi Kitâbi't-Teshîl*. thk. Hasen Hindâvî. 14 Cilt. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1997.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Alî el-Endelüsî. *İrtişâfu'd-ḍarab min lisâni'l-'Arab*. thk. Recep Osmân Muhammed. 5 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1998.
- Enbârî, Ebü'l-Berekât Kemâlüddîn b. Muhammed. *Lüme'ü'l-edille*. thk. Saîd el-Afgânî. Suriye: Matbaatü'l-Câmi'ati's-Sûriyye, 1958.
- Enbârî, Ebü'l-Berekât Kemâlüddîn b. Muhammed. *el-İnşâf fi mesâ'ili'l-ḥilâf beyne'n-naḥviyyîne'l-Başriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2012.
- Ezherî, Zeynüddîn Hâlid b. Abdillâh. *Şerhu't-Taşriḥ 'ala't-Tavḍîḥ*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.
- Ferezdağ, Ebû Firâs Hemmâm b. Gâlib b. Sa'sa'a et-Temîmî. *Dîvânu Ferezdağ*. thk. Abdullâh es-Sâvî. Mısır: Matba'atu's-Sâvî, 1936.
- Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd. *Me'âni'l-Ḳur'ân*. thk. Ahmed Yûsuf Necâtî - Muhammed Alî en-Neccâr. 3 Cilt. Beyrut: Dâru's-Surûr, ts.
- Hazimî, Ahmed b. Ömer. *Fethu rabbi'l-beriyye fi şerhi nazmi'l-Âcurrûmiyye*. Mekke: Mektebetü'l-Esedî, 2010.
- İbn Akîl, Bahâuddin Abdullâh. *Şerhu İbn 'Aķil 'alâ Elfıyye İbn Mâlik*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 2012.
- İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osmân. *el-Lüma' fi'l-'Arabıyye*. thk. Fâiz Fâris. Kuveyt: Dâru'l-Kütübi's-Sekâfiyye, ts.
- İbn Haşşâb, Abdullâh b. Ahmed. *el-Mürtecel fi şerhi'l-Cümel*. thk. Alî Haydar. Dımaşk, 1982.
- İbn Hişâm, Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf. *Muğni'l-lebîb 'an kütübi'l-e'ârîb*. thk. Fahrüddîn Kabâve. İstanbul: Dâru'l-Lubâb, 2018.
- İbn Hişâm, Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf. *Şerhu Şuzûri'z-zeheb fi ma'rifeti kelâmi'l-'Arab*. thk. Abdulganî ed-Dakr. Dımaşk: eş-Şeriketü'l-Müttahidetü li't-Tevzî, 1984.
- İbn Mâlik, Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh et-Tâî el-Endelüsî. *Şerhu't-Teshîl*. thk. Abdurrahmân es-Seyyid, Muhammed Bedevî. 4 Cilt. Kahire: Dâru Hecer, 1990.
- İbn Sâiğ, Muhammed b. el-Hasen. *el-Lemḥa fi şerhi'l-mulḥa*. thk. İbrâhîm b. Sâlim es-Sâidî. 2 Cilt. Medîne: Câmi'atü'l-İslâmiyye, 2004.

- İbn Ya'îş, Ebü'l-Bekâ Muvaffakuddîn Ya'îş b. Alî. *Şerhu'l-Mufaşşal*. thk. İmîl Bedî Ya'küb. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.
- İbnü'd-Demâmînî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Bedruddîn. *Ta'liku'l-ferâid 'alâ Teshîli'l-fevâ'id*. thk. Muhammed b. Abdirrahmân. 4 Cilt. y.y., 1983.
- İbnü'l-Esîr, Mecdüddîn Mübârek b. Esîruddîn Muhammed. *el-Bed' fi 'ilmi'l-'Arabiyye*. thk. Fethî Ahmed Alâeddîn. 2 Cilt. Mekke: Câmî'atü Ümmi'l-Kurâ, 1999.
- İbnü'l-Verrâk, Ebü'l-Hasen Muhammed b. Abdillâh. *'İlelü'n-naḥv*. thk. Mahmûd Câsim Muhammed ed-Dervîş. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1999.
- İbnü's-Serrâc, Ebû Bekr b. Muhammed b. es-Serî. *el-Uşûl fi'n-naḥv*. thk. Abdulhüseyn el-Fetlî. 3 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985.
- Kafes, Mahmut. "Ebû Hayyân el-Endelüsî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/152-153. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Murâdî, Bedruddîn Hasen b. Ümmü Kâsım. *el-Cene'd-dânî fi ḥurûfi'l-me'ânî*. thk. Fahrüddîn Kabâve - Muhammed Nedîm Fâzıl. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992.
- Murâdî, Bedruddîn Hasen b. Ümmü Kâsım. *Tevdîhu'l-meḳâsîd ve'l-mesâlik bi şerhi Elfiyye İbn Mâlik*. thk. Abdurrahmân Alî Süleymân. 3 Cilt. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 2008.
- Müberraîd, Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd. *el-Muḳteḍab*. 4 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısıriyye, 2013.
- Nâziru'l-Ceyş, Muhammed b. Yûsuf b. Ahmed. *Temhîdu'l-kavâ'id bi şerhi Teshîli'l-fevâ'id*. thk. Alî Muhammed Fâhir. 11 Cilt. Kahire: Dâru's-Selâm, 2007.
- Öztürk, Mustafa - Mertoğlu, M. Suat. "Zemaşerî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/235-238. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Sabbân, Ebü'l-İrfân Muhammed b. Alî. *Hâşiyetu's-Şabbân 'alâ şerhi'l-Üşmûnî 'alâ Elfiyye İbn Mâlik*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- Sîbeveyhi, Ebû Bişr Amr b. Osman b. Kanber. *el-Kitâb*. thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn. 4 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1988.
- Sîrâfî, Ebû Sâîd el-Hasen b. Abdillâh. *Şerhu ebyâti Sîbeveyhi*. thk. Muhammed Alî er-Rîh Hâşim. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye, 1974.
- Sîrâfî, Ebû Sâîd el-Hasen b. Abdillâh. *Şerhu Kitâbi Sîbeveyhi*. thk. Ahmed Hasen Mehralî, Alî Seyyid Alî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2012.
- Süyûtî, Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *el-İktirâh fi uşûli'n-naḥv ve cedelihi*. thk. Mahmûd b. Yûsuf Feccâl. Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dînîyye, 2013.
- Süyûtî, Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Hem'u'l-hevâmi' fi şerhi Cem'i'l-cevâmi'*. thk. Ahmed Şem-suddîn. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.
- Şâtûbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ. *el-Meḳâşıdu's-şâfiye fi şerhi ḥulâşati'l-Kâfiye (Şerhi Elfiyye İbn Mâlik)*. thk. Muhammed es-Seyyid Osmân. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2012.

- Şihâb, Muhammed Ahmed. “Hümejd el-Erğad: Hayâtuhû vemâ tebkâ min şî‘rihi”. *Merkezu Cumati’l-Mâcid li’s-Sekâfe ve’t-Türâs* 18/71 (2010), 136-118.
- Turan, Abdülbaki. “İbn Mâlik et-Tâî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/169-171. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhim b. es-Serî. *Me‘âni’l-Ğur’ân ve i‘râbuhu*. thk. Abdulcelîl Abduh Şelebî. 5 Cilt. Beyrut: Âlemü’l-Kütüb, 1988.
- Zeccâcî, Ebü’l-Kâsım Abdurrahmân b. İshâk. *Lâmât*. thk. Mâzin el-Mübârek. Dımaşk: Dâru’l-Fikr, 1985.
- Zemaşerî, Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf ‘an hağâ’iki’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-ekâvîl fi vucûhi’t-te’vîl*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, 1986.
- Zemaşerî, Mahmûd b. Ömer. *el-Mufaşşal fi şan‘ati’l-i‘râb*. thk. Alî Ebû Milhim. Beyrut: Mektebetü’l-Hilâl, 1993.
- Zülisba el-Advânî, Hursân b. Muharris. *Dîvânu Zi’l-işba‘ el-Advânî*. thk. Abdulvehhâb Muhammed Alî - Muhammed Nâif ed-Düleymî. Musul: Matbaatu’l-Cumhûr, 1973.

Abū Ḥayyān's Approach to Ibn Mâlik's Criticisms of al-Zamakhsharī

Extended Summary

This article aims to examine Ibn Mâlik's syntactic criticisms directed towards Zamakhsharī and Abū Ḥayyān al-Andalusī's approach to these criticisms.

In his work entitled *Sharḥ al-Tashīl*, Ibn Mâlik has not hesitated to utilize Zamakhsharī's syntactic knowledge while also critiquing him on numerous issues.

It is observed that Zamakhsharī has benefited from Sībawayhi's works both in his grammatical treatise *al-Mufaşşal fî şan'at'l-i'râb* and in his commentary *al-Kashshāf*. Ibn Mâlik, who appears to be aware of these mentioned works, criticized Zamakhsharī in his *Sharḥ al-Tashīl*, stating that he sometimes misunderstood Sībawayhi. For instance, Ibn Mâlik argued in his work that the negative form of the verb *mudâri'* with “ن” does not only imply the negation of the future tense but can also denote the negation of the present tense, suggesting that Zamakhsharī misunderstood Sībawayhi's remarks on the matter. However, in his commentary titled *al-Tadhyīl wa-al-Takmīl fî Sharḥ Kitāb al-Tashīl*, Abū Ḥayyān emphasized that the evidence put forth by Ibn Mâlik regarding this issue was not strong enough to justify his position, thereby asserting that Ibn Mâlik's criticisms of Zamakhsharī were unfounded. Another issue Ibn Mâlik mentions regarding the misunderstanding of Sībawayhi is the status of the pronoun in places where “إنما” is used for restriction (a type of concision and strengthening in rhetoric). According to Zamakhsharī, such usage may occur out of necessity. However, Ibn Mâlik claimed that the verses presented by Sībawayhi as evidence on this matter were misunderstood by many grammarians, including Zamakhsharī. Abū Ḥayyān, on the other hand, expressed that Sībawayhi's understanding on this matter was correctly grasped by grammarians, stating that the usage in the verses supporting Ibn Mâlik's viewpoint was not generally valid.

Ibn Mâlik also criticized Zamakhsharī's application of analogy in linguistic analysis. For instance, he objected to Zamakhsharī's assertion that the word “الآن” (now) is considered “mabni” due to the presence of the definite article “harf-i tarif”, arguing that it resulted from a faulty analogy. Although Abū Ḥayyān shared the same viewpoint as Ibn Mâlik, he pointed out the grounds for objection, stating that Ibn Mâlik himself fell into the same trap.

Ibn Mâlik criticized Zamakhsharī for innovating structures in his linguistic activities that were not used by Arabs in several grammatical issues. For example, Ibn Mâlik criticized Zamakhsharī's statements regarding the use of the particle “من” in the sense of an oath as in “من ربي” and the omission of the letter “ن” as in “م ربي”, citing the above-mentioned rationale. Abū Ḥayyān noted that Zamakhsharī should not be criticized because such narrations exist in the Arabic language. It is observed that Abū Ḥayyān merely reported Ibn Mâlik's criticism of Zamakhsharī for innovating structures not used by Arabs in his linguistic activities and other criticisms presented in this article. In our view, this situation arises from Abū Ḥayyān's approach of not engaging in discussing every issue. For him, only grammatical disagreements that yield benefit are worth mentioning. He emphasizes that disputes and discussions should serve a purpose, stating that views and opinions that do not serve such a purpose are not worth mentioning, as expressed in many places. His likely

stance on the above-mentioned issues reflects his methodology.

Ibn Mālik also criticized Zamakhsharī for arriving at a judgment contrary to the views of language scholars. For example, Ibn Mālik argued that Zamakhsharī's treatment of the word "أسباط" as equivalent to "قبيلة" in the verse "وَقَطَعْنَا لَهُمُ اثْنَيْ عَشَرَ مِثْقَالًا" implies that "أسباط" is the accusative of distinction, contrary to the explanations of lexicographers. However, while Abū Ḥayyān agreed with Ibn Mālik on this matter, he also remarked that Ibn Mālik's explanation was insufficient.

Abū Ḥayyān agreed with Ibn Mālik's criticisms of Zamakhsharī as being contrary to icmā', particularly regarding the usage of "ان" in a temporal sense and Zamakhsharī's claim that a definite noun can refer to an indefinite one. Both scholars rejected Zamakhsharī's assertions as contrary to icmā'.

Ibn Mālik argued that Zamakhsharī engaged in linguistic activities contrary to semā' on two occasions. Firstly, Ibn Mālik objected to Zamakhsharī's claim that the additional letter "ب" could only occur before the predicate of nafy "ما" in the Hejaz dialect, by presenting evidence from the semā' Abū Ḥayyān not only agreed with Ibn Mālik but also mentioned icmā' to support him. Secondly, Ibn Mālik objected to Zamakhsharī's usage of "حتى". According to Ibn Mālik, Zamakhsharī's view was incorrect because, in his opinion, there exists a different usage in the verse. However, Abū Ḥayyān did not find any contradiction between the verse Ibn Mālik presented as evidence and Zamakhsharī's statements. Abū Ḥayyān argued that the verse Ibn Mālik presented as evidence was not strong enough to serve as proof and did not provide a suitable example for the issue at hand.

Ibn Mālik criticized Zamakhsharī for having syntactic views that are contrary to general language rules. For example, Ibn Mālik criticized Zamakhsharī by stating that Zamakhsharī violated the general rule that the words that are subordinate to the word before them in Arabic should not be used before the word they are subordinate to in the sentence. Abū Ḥayyān expressed agreement with Ibn Mālik on this point, finding the criticism justified.

As a result of our study, it can be said that Abū Ḥayyān approached Ibn Mālik's criticisms without sect fanaticism. Despite sharply criticizing Zamakhsharī for some grammatical views in his work *al-Baḥr al-Muḥīṭ* and indicating his approach to issues with sect fanaticism, labeling him as an opponent of the Sunni community, Abū Ḥayyān did not reflect this attitude in his work *al-Tadhīl wa-al-Takmīl fī Sharḥ Kitāb al-Tashīl*. This indicates the importance of Abū Ḥayyān's objective approach to Ibn Mālik's criticisms of Zamakhsharī. On the other hand, due to his acknowledgment of Sībawayhi as one of the most prominent figures among grammarians and his respect for him, Abū Ḥayyān vehemently opposed Ibn Mālik's criticisms of Sībawayhi through Zamakhsharī. This aspect can be seen as a result of his allegiance to Sībawayhi.

Abū Ḥayyān's objective approach to Zamakhsharī's grammatical views, in our opinion, signifies his mature scholarly personality. Additionally, it underscores the strength of his scholarly methodology, which he relies on.

Keywords: Arabic Language, Naḥw, al-Zamakhsharī, Ibn Mālik, Abū Ḥayyān, Criticism.